

Промислово-економічний комплекс Одеси набуває нових ознак. На початку 1960-х рр. на другий план відходить машинобудування, замість якого, зростає роль морського флоту та портового господарства. Проводиться реконструкція Одеського порту, будуються порти-супутники Одеси – Чорноморськ (Іллічівськ), Южний. На підприємствах Одеської області вдосконалюється технологія виробництва. Почали працювати 220 нових автоматів і спеціальних агрегатних верстатів, вступила у дію 151 лінія потокового виробництва, в том числі й із автоматичним циклом роботи. Проведена робота досить швидко дала позитивні результати. У середині 1960-х років закінчується реконструкція та технічне переоснащення майже всіх промислових підприємств області.

У середині десятиліття нове керівництво СРСР на чолі з Л. Брежневим проголошує проведення подальших змін. Починається повна протиріч економічна реформа, відповідно до якої, з одного боку, визнається необхідність розширення місцевої ініціативи та збільшення прав підприємств, їх матеріальної зацікавленості у результатах роботи, з іншого боку, відбувається посилення диктату центральних управлінських структур на всіх рівнях. Потрібно визнати, що навіть за таких умов відбулося певне поліпшення організації виробництва та підвищення, на деякий час, ефективності роботи всього виробничого комплексу Півдня України.

У 1965-1970 рр. відбувається зростання на 50% виробництва промислової продукції, на 28% продуктивності праці в промисловій галузі, на 38% національного доходу. Досить швидка динаміка загальних позитивних змін дозволила науковцям, економістам та історикам визнати цей період «золотою» п'ятирічкою в історії радянської системи господарювання. Проте, реформи не виправдали очікуваних результатів. Склалася невідповідність між зростаючими масштабами виробництва, методами планування та прогнозування промислового поступу. У 1970-ті роки економічна реформа була згорнута. Радянська державно-бюрократична система переносить центр уваги на оборону промисловість. Подальші економічні заходи, навіть в умовах «перебудови» кінця ХХ ст. не мали успіху. Декларативні програми не підтверджувалися економічними важелями й діями. Наслідком такої політики стають кризові явища та загальна руйнація всієї системи.

РЕПРЕСІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЛОКАДИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В УМОВАХ ГОЛОДОМОРУ 1933 р.

Наталя Романець

Криворізький державний педагогічний університет, професор
Україна, 50086, Дніпропетровська область, м. Кривий Ріг, пр. Гагаріна, 54
e-mail: romanets1@ukr.net

Як свідчать архівні документи, важливим напрямом репресивної діяльності сталінського режиму в умовах Голодомору 1933 р. стало забезпечення інформаційної блокади. Про голод і пов'язані з ним явища – безпритульність, інфекційні захворювання, випадки голодних смертей, канібалізму – не мали дізнатися ні громадяни Радянського Союзу, що проживали за межами «голодних регіонів», ні тим паче іноземні держави. Органи ДПУ особливо переймалися тим, що «контрреволюційні, антирадянські, куркульські й інші шкідницькі елементи» використовують «протруднощі у своїх контрреволюційних цілях»: будуть навмисно поширювати «чутки про голод», вигадувати різні «страхіття», тривалий час не ховати померлих, здійснювати «повстанську і контрреволюційну агітацію за організацію “волинок”, за розбирання та крадіжки посівних матеріалів, колгоспно-радгоспного майна, за невихід на роботу тощо».

Щоб не допустити поширення «провокаційних чуток», паніки, керівництво ДПУ УСРР запровадило режим абсолютної секретності щодо інформації «про продовольчі труднощі» – так партійно-радянським і чекістським «новоязом» називали голод. Начальники обласних відділів ДПУ мусили інформувати з цих питань тільки перших секретарів обкомів і лише в усній формі, після ретельної перевірки відомостей. Голова ДПУ УСРР В. Балицький заборонив обласним керівникам ДПУ готувати спеціальні доповідні записки для ДПУ, а інформувати його лише особистими листами. Крім того, циркуляр ДПУ УСРР від 19 березня 1933 р. зобов'язав начальників органів ДПУ негайно репресувати «повстанські, контрреволюційні і куркульські елементи, які використовують продовольчі труднощі у своїх контрреволюційних цілях». Наприклад, до одно-

го року виправних робіт засуджено члена правління колгоспу ім. Шевченка с. Болеславчик Первомайського району Одеської області В. Жарука за висловлювання: «Ми з голоду пухнемо, до весни не доживемо й подохнемо, а тут вимагають від нас насіння».

Тому не дивно, що до середини лютого 1933 р. місцеві можновладці боялися навіть згадувати про голод у своїх доповідних записках та інформаційних повідомленнях, не кажучи про якісь дії щодо організації допомоги голодуючим. Так, секретар Великотокмацького сільського партосередку Зінченко опух від голоду, але через страх бути звинуваченим в «опортунізмі» не наважувався інформувати про це райком. У Нововасилівському районі налякані чистками та репресіями голови сільрад і колгоспів відмовлялися ховати померлих від голоду. Надалі, коли факти голодування та голодних смертей вже неможливо було приховувати через їх масовість, секретарі райкомів у своїх інформзведеннях до Дніпропетровського обкому явно занижували їх кількість, а для пом'якшення змісту доповідних записок застосовували термін «окремі випадки голодування».

Намагаючись уникнути використання слова «голод», місцеві можновладці створили справжній «новояз». Наприклад, у доповідній записці уповноваженого відділу охорони здоров'я Дніпропетровської облради Солом'яного (березень 1933 р.) про результати обстеження 10 сіл Нововасилівського району використовувався такий евфемізм щодо голодуючих як «хворі від недоїдання», що виглядало нібито недоїдання було свідомим вибором селян. Більш нейтральні терміни «недоїдання», «глибоке порушення обміну речовин на цьому ґрунті» застосовував і райздоровінспектор Меліцев, пояснюючи причини зростання смертності у Царичанському районі.

Щодо випадків вбивств і канібалізму на ґрунті голоду, то їх місцеві й обласні можновладці офіційно тлумачили як «факти куркульської контрреволюційної роботи» та «провокації голоду», а вбивць звинувачували у тім, що вони «працювали за завданням класового ворогу». При цьому постійно підкреслювалось, що нібито у родинях вбивць «тяжкого становища з продовольством не було». Нерідко місцеві керівники, виправдовуючись, вказували, що канібали отримували належну продовольчу допомогу від колгоспів.

З резолюцій першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвича на таких документах можна також зрозуміти, що влада, з одного боку, намагалася усіляко приховати інформацію про ці жахливі факти, а з іншого – рішуче вимагала для людоджерів вищої міри покарання:

«15.03.1933 р. Цих виродків потрібно швидше судити. Цілком зрозуміло, що їх потрібно фізично ліквідувати».

«24.05.1933 р. Цього патологічного типа ліквідувати без жодної затримки».

Щоб забезпечити інформаційну блокаду, влада розпочала боротьбу з так званим «стихийним відхідництвом» з українського села. Як свідчать документи, із посиленням голоду виїзди селян набували масового характеру – за даними обласних відділів ДПУ, з 15 грудня 1932 р. до 2 лютого 1933 р. із 215 районів республіки виїхали 94 433 особи: 31 454 колгоспники, 44 454 одноосібники, 8 039 твердоздавців і куркулів, 1 017 колгоспних активістів. Найбільше відхідництвом уражено регіони, що відставали з виконанням заготівельних планів: з Київської області виїхало 26 344 особи, з Харківської – 20 129, з Дніпропетровської – 12 421. Такий зв'язок є не випадковим, оскільки саме в районах, які не могли виконати хлібозаготівлі, найбільше лютували репресивні органи.

Центральне керівництво, яке продовжувало шукати міфічне «пшеничне місто», відмовилося визнати очевидні речі: масові виїзди українських селян до інших регіонів країни спричинені голодом і вакханалією насильства у селі. Й. Сталін, приміром, уважав, що виїзди селян з України як протягом 1932 р., так і в 1933 р. організовані «ворогами Радянської влади і агентами Польщі з метою агітації через селян у північних районах СРСР проти колгоспів і взагалі проти Радянської влади». У директиві ОДПУ СРСР від 22 січня 1933 р., надісланій повноважним представництвом ОДПУ, Г. Ягода конкретизував організаторів селянських виїздів: «Залишки викритих нами есерівських і петлюрівських організацій». Прагнучи припинити селянське відхідництво, керівництво ОДПУ наказало заарештовувати всіх утікачів. Після фільтрації «злісних контрреволюціонерів» мали ув'язнити в концтаборі, тих, хто відмовлявся повертатися додому, висилали до куркульських спецпоселень у Казахстані, решту відправляли до місць їхнього проживання. Особливу увагу органи ДПУ УСРР приділили виявленню ініціаторів, організаторів масових виїздів. Для затримання втікачів транспортний відділ ДПУ створював спеціальні кордони, передусім навколо вузлових станцій і на шляхах, організовуючи систематичну перевірку всіх селян.

Органи ДПУ УСРР систематично звітували про кількість затриманих та наслідки фільтрації. Так, від початку операції (22 січня 1933 р.) до 8 лютого в республіці затримали 23 494 особи, із

яких 20 430 повернули додому, 2 686 відібрали для притягнення до відповідальності, 302 – для відправки до Казахстану. До 20 березня кількість затриманих зросла до 37 924 осіб: 34 433 особи повернули назад, 300 відібрали для притягнення до відповідальності, 579 – до вислання до КСРР, 2 612 осіб під час фільтрації відсіяно.

Одним із репресованих у рамках цієї кампанії був Микола Іванович Антипов, якого заарештували 8 лютого 1933 р. на ст. Гришине під час фільтрації селян-втікачів. У нього виявили довідку, видану Миколаївською сільрадою Васильківського району Дніпропетровської області, що за соціальним становищем він – куркуль, а його господарство розпродане за невиконання хлібозаготівель. Із матеріалів архівно-слідчої справи М.І. Антипова зрозуміло, що насправді він був одноосібником, якого зарахували до куркулів за небажання вступити до колгоспу. Під час допиту він заявив: «Жили індивідуально, до колгоспу не побажали записатися і працювати, оскільки одноосібникам краще жити». У родини М.І. Антипова було 15 дес. землі, двоє коней, одна корова та дрібна худоба. Враховуючи, що його родина складалася з 5 осіб – батько, мати, брат, сестра і він, її важко назвати заможною.

У 1931 р. за «злісне невиконання хлібозаготівель господарство батька розкуркулили, і все майно забрали до колгоспу». У зв'язку з цим варто зауважити, що місцева влада спеціально встановлювала одноосібникам так звані «тверді» заготівельні плани, які за розмірами нерідко перевищували весь річний збір зерна селянського господарства, щоб примусити їх вступити до колгоспів. Тим паче, що на осінь 1931 р. остання кампанія з розкуркулення та депортації заможних селян була завершена, і якщо б господарство Антипових було куркульським, то їх би вже вислали за межі України.

Після конфіскації всього майна родина М.І. Антипова «розійшлася по різних районах». Його батька згодом заарештували, звинувативши у підробці документів. Сам М.І. Антипов був змушений їздити по різних містах і залізничним станціям, намагаючись влаштуватися на роботу, але, зрозуміло, що з довідкою про його соціальне становище – куркуль, його ніде не приймали. Скоріш за все, під час однієї з таких поїздок у пошуках роботи його і затримали співробітники транспортного відділу ДПУ.

Після проведеного прискореного слідства за постановою уповноваженого ДПУ справу М.І. Антипова було вирішено передати на розгляд Судової трійки при колегії ДПУ УСРР з пропозицією вислати до куркульського спецпоселення у Казахстані. Але справа була розглянута 4 березня 1933 р. Особливою нарадою при колегії ДПУ УСРР. М.І. Антипова засудили за ст. 54-10 КК УСРР, тобто за звинуваченнями у здійсненні контрреволюційної агітації, про яку у матеріалах його справи навіть не згадувалося. Згідно з вироком М.І. Антипова було вислано до Північного краю терміном на три роки.

Одночасно органи держбезпеки виявляли організаторів виїздів. Приміром, у с. Вишневе Старокаранського району Донецької області ліквідували угруповання із 13 колгоспників, яке здійснювало роботу «по організації виходу із колгоспу “Україна” з метою виїзду до ДСК» (Далеко-східного краю), – його ініціаторами були члени колгоспу Л. Ганенко і А. Саненко, яких органи ДПУ заарештували.

Республіканська й обласна влада намагалися перекласти відповідальність за голодування населення на місцеве керівництво: голів і членів правлінь колгоспів, радгоспів, сільрад, секретарів партосередків. Такий підхід фактично легітимізувала офіційна версія голоду, який називали тимчасовими «продовольчими труднощами в окремих селах і колгоспах», що виникли внаслідок «шкідництва в сільському господарстві України, діяльності контрреволюційних антирадянських і куркульських елементів, що проникли до колгоспів». Тому перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвич пояснював смертність від голоду колгоспників-активістів, які виробили велику кількість трудоднів – 500-600 і більше, «викривленнями, допущеними у колгоспах під час хлібозаготівель і при розподілі між колгоспниками натуральних авансів». А у доповідній записці Мелітопольського дільничного прокурора вказувалося, що «сільради, партосередки та управи колгоспів реальних заходів до своєчасного викриття та усунення подібних випадків [голодування] не вживають, та навіть приховують дійсне становище села, можна сказати атрофіювалися й зовсім не реагують на жахи, що коються навколо, навіть не ховають трупів, які валяються по декілька днів, що, безумовно, загрожує поширенням епідемічних захворювань».

Таке пояснення причин голоду призводило до застосування репресій проти місцевих можновладців. Наприклад, до судової відповідальності були притягнуті керівники колгоспів

сс. Іванівка, Заградівка, Наталине Високопільського району, які найбільш потерпали від голоду. Їх звинуватили у «навмисно-шкідницькому ставленні до господарства колгоспів», а саме – «у зриві збиральної кампанії, що призвело до великих втрат хліба».

Підсумовуючи, зазначимо, що забезпечення інформаційної блокади голодуючого українського села стало важливою складовою репресивної політики влади. Органи ДПУ репресували селян або за спроби виїхати за межі України, або за поширення інформації про голод, що кваліфікувалося як «контрреволюційна агітація». Одночасно центральна, республіканська й обласна влада намагалися перекласти відповідальність за голодування на самих селян, які нібито погано працювали у колгоспах, розбазарювали та приховували хліб, або на адміністрації колективних об'єднань, сільрад, МТС, яких звинувачували у шкідництві.

ОБРАЗ «ВРОГА НАРОДУ» НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ПРАВДА» У ДОБУ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937-1938 рр.

Михайло Сазонов

Криворізький державний педагогічний університет,
магістрант факультету географії, туризму та історії
Україна, 50086, Дніпропетровська область, м. Кривий Ріг, пр-т Гагаріна, 54
e-mail: michaelazonov1234@gmail.com

Образ «ворога» є одним з найбільш давніх та яскравих образів суспільства, який активно використовується державною пропагандою. В умовах все глибшої розробки проблематики періоду 1930-х років, у тому числі і періоду Великого терору набувають актуальності питання взаємодії партійно-радянської влади із масовою свідомістю громадян СРСР. Тому дослідження образу «ворога народу» дає можливість глибше розкрити механізми формування масової радянської свідомості та нагнітання напруженої обстановки у період масових репресій.

Дослідження системи образів радянської пропаганди, елементом якої є й образ «ворога», є таким, що наразі отримує значний розвиток. Зокрема серед дослідників даної тематики можна зазначити російських істориків Н. Арнаутова, О. Волкову. Українські історики, що займаються даною проблематикою представлені М. Бривком, Т. Вронською та Т. Шептицькою.

Важливу роль у процесі психологічного впливу на суспільство відіграє термінологія газетних текстів і динаміка використання основних ідеологічних словесних конструкцій і кліше. Загалом за досліджуваний період слово «ворог» на сторінках «Правди» використовувалося 11654 рази, а словосполучення «ворог народу» – 2119.

У 1937 р. використання слів «ворог» і «ворог народу» відбувалося 6177 та 995 разів відповідно. Апогей використання слова «ворог» припадає на червень – 873 рази, так само, як і «ворог народу» – 204 рази. Основною подією, що вплинула на даний показник, став процес над вищим командуванням Червоної Армії. А у січні, враховуючи висвітлення процесу «антирадянського троцькістського центру», слово «ворог» було використане 508 разів, словосполучення «ворог народу» – 55 разів.

Лютнево-березневий пленум ЦК ВКП(б), а особливо промова Й. Сталіна, сприяли уведенню «оновленого», після січневого процесу, образу «ворога народу» в партійно-радянську пресу. У своїй доповіді Й. Сталін чітко розмежує «старих ворогів» на прикладі шахтинців і промпартійців, та «нових ворогів», уособлюючи у них саме політичних ворогів. Головною відмінністю Сталін називає соціальне становище особи. Порівнюючи «шахтинців» і «троцькістів», він говорить, що останні – «люди партійні, з партійним квитком у кишені, – значить, люди формально не чужі». Таким чином Й. Сталін переводить особу «ворога» у політичну сферу, що є більш високим рівнем, у порівнянні з більш вузько спрямованими кампаніями проти шкідників, а також висловлює ідею про те, що «вороги», по суті, можуть зустрічатися ледь не на кожному кроці.

Розкриваючи причини появи нової кількості «ворогів», Й. Сталін пов'язує ідею загострення «класової боротьби» з ідеєю зовнішньої загрози від «капіталістичного оточення». Говорячи про подальший розвиток СРСР, він, на противагу оптимістичному лозунгу про майбутній розвиток країни, протиставляє дії «ворогів», що будуть «йти на більш гострі форми боротьби, «пакостити радянській державі», «хапатися за найвідчайдушніші форми боротьби, як останні засоби приречених». Ідея зовнішньої загрози виражається у тому, що «залишки розбитих класів в СРСР <...> мають пряму підтримку з боку наших ворогів за межами СРСР».